

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ, ФУНКЦІЇ

Почанська Олена Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.95

Определено содержание понятия международно-правовых стандартов в области прав человека. Рассмотрены современные научные подходы к определению специфики международных стандартов обращения с осуждёнными. Выделены главные функции современных международно-правовых стандартов в сфере обеспечения прав граждан, осуждённых к лишению свободы, дан анализ их содержания.

Ключевые слова: права и свободы; международно-правовые стандарты в области прав человека; нормы, принципы и рекомендации; международные стандарты обращения с осуждёнными; осуждённый к лишению свободы.

Se definește conținutul conceptului de standarde juridice internaționale în domeniul drepturilor omului. Sunt luate în considerare abordările științifice moderne pentru a determina specificul standardelor internaționale pentru tratamentul condamnaților. Sunt evidențiate principalele funcții ale standardelor juridice internaționale moderne în domeniul asigurării drepturilor cetățenilor condamnați la privare de libertate, la fel fiind analizat conținutul acestora.

Cuvinte cheie: drepturi și libertăți, standardele juridice internaționale în domeniul drepturilor omului, norme, principii și recomandări, standarde internaționale pentru tratamentul condamnaților, condamnat la închisoare.

The content of the notion «international-legal human rights standards» is reveal. Analyses of contemporary scientific approaches to understanding of the specific features of international standards for the treatment of prisoners were conducted. The main functions of international-legal standards which ensuring the rights of persons condemned to imprisonment are determined, and their content is described.

Key words: rights and freedoms; international-legal human rights standards; norms, principles and recommendations; international standards of treatment of prisoners; condemned to imprisonment.

Постановка проблеми. Ключовою проблемою процесу вдосконалення забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, наразі є адаптація національного законодавства (і, зокрема, його адміністративно-правової складової, яка була й залишається одним із найважливіших чинників забезпечення належного стану суспільних відносин у цій сфері) до сучасних

міжнародних стандартів поведінки із засудженими, що становлять невід'ємну складову частину загальноновизнаних світових стандартів у галузі прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини були предметом наукового аналізу таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М. Антонович, Ю. Білас, Ю. Грошевий, О. Лу-

кашева, О. Музичук, П. Рабінович, О. Руднева, О. Тіунов, Л. Ульяшина, В. Філіппов та ін. Окремі аспекти закріплення міжнародних стандартів поведінки з засудженими у національному законодавстві України розглядали Є. Бараш, І. Василюк, М. Гуцуляк, О. Іваньков, С. Клименко, О. Лисодєд, В. Львовчкін, О. Романюк, Н. Рябих, А. Степанюк, В. Човган, І. Яковець, М. Яцишин.

Не вирішені раніше проблеми. Проте динамічність міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, а також розвиток процесів реформування пенітенціарної системи України та адаптації національного законодавства до загальноєвропейських і світових стандартів у контексті євроінтеграції України актуалізують необхідність перегляду змісту та особливостей міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Метою статті є дослідження змісту і особливостей сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення громадян, засуджених до позбавлення волі, що передбачає уточнення поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, визначення й характеристику специфічних особливостей міжнародних стандартів щодо забезпечення прав засуджених, окреслення головних функцій міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення громадян, засуджених до позбавлення волі, та аналіз їх змісту.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні міжнародні стандарти у сфері прав людини поєднують весь масив міжнародних нормативних документів, які пройшли процедури обговорення й узгодження на міжнародному рівні та які закріплюють гарантії індивідуальних прав і свобод людини та громадянина. Внаслідок універсальності та значимості для захисту прав і свобод міжнародні стандарти у сфері прав людини визнаються критеріями оцінки виконання міжнародних зобов'язань, незалежно від того, чи є вони обов'язковими або рекомендаційними за своїми правовими наслідками, чи входять або ні вони до переліку основних джерел міжнародного права. У вузькому розумінні міжнародні стандарти

у сфері прав людини являють собою групу міжнародних документів, що не входять до існуючого переліку джерел міжнародного права і являють собою стандартні правила, принципи й рекомендації в галузі безпосереднього виконання або вироблення політики дій щодо певних питань регулювання індивідуальних прав і свобод людини та громадянина [1, с.28-29].

Отже, міжнародні стандарти визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу особистості, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності та обов'язки державних органів й посадових осіб. При цьому, до міжнародних стандартів відносяться не лише права й свободи людини, але й умови, в яких вони реалізуються і які пов'язані з законними обмеженнями та заборонами. Крім того, міжнародним співтовариством вироблено низку стандартів діяльності державних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Так, зокрема, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Встановлення міжнародних стандартів в галузі прав людини» № 41/120 від 4 грудня 1986 р. зазначено, що стандарти повинні:

- відповідати існуючим нормам міжнародного права;
- мати базовий характер;
- виходити з поняття гідності та цінності людини;
- бути досить чіткими, щоб дати можливість виділити права і обов'язки, які можна реалізувати;
- містити в собі, по можливості, механізм ефективної імплементації, в тому числі й систему звітів;
- привертати увагу й залучати підтримку міжнародного співтовариства [2].

Сучасні науковці визначають такі основні ознаки міжнародних стандартів у галузі прав людини:

1. Фіксованість (міжнародно-правові стандарти фіксують у собі показники) певного змісту та певного обсягу прав і свобод людини. Окрім того, як відзначає П. Рабінович, стандартизуватись можуть також і певні вимоги до засобів гарантування прав людини

(зокрема, обов'язки держави із забезпечення, охорони та захисту таких прав) [3, с.22].

2. Модельність (міжнародно-правові стандарти є настановами (або формально-обов'язковими, або ж рекомендаційними), які мають братись до уваги і при міжнародно-правовому та національному конструюванні всіх інших юридичних норм стосовно прав людини) [4, с.69].

3. Специфіка санкцій за порушення міжнародних стандартів. Дані санкції можуть мати або політико-юридичний (щодо обов'язкових приписів), або ж суто політичний (щодо рекомендаційних приписів) характер.

4. Універсальність міжнародно-правових стандартів (всесвітня чи регіональна)- [3, с.22].

5. Змістова динамічність (забезпечувана, насамперед, за посередництвом їх офіційної інтерпретації — навіть при незмінності загального текстуального вираження) [5, с.13].

Аналіз наукових праць у даній сфері дозволяє також визначити низку важливих функцій, які виконують сучасні міжнародні стандарти у галузі прав людини. Зокрема, вони:

- визначають нормативний мінімум або припустимий консенсус для державної регламентації;
- встановлюють критерії оцінки виконання міжнародних зобов'язань;
- відбивають нову етику у взаєминах між членами міжнародного співтовариства, міжнародними інститутами й людиною;
- сприяють зростанню міжнародного інтересу до прав людини;
- слугують засобом інформаційного обміну;
- містять рекомендації з формування національної практики забезпечення прав і свобод людини;
- сприяють імплементації міжнародних зобов'язань у даній сфері;
- висувають загальнодемократичні вимоги до держав щодо належного забезпечення прав і свобод людини [6, с.112; 7, с.18; 8, с.156].

Л. Ульяшина цілком слушно пропонує об'єднати увесь комплекс функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини у такі функції, як:

- нормативна (визначення нормативного мінімуму державної регламентації; вироблення рекомендацій з формування національної практики та ін.);
- контрольна (є засобом виміру виконання міжнародних зобов'язань та основою для забезпечення консенсусу у державній регламентації та ін.);
- інформаційна (є засобом інформаційного обміну; формулюють загальнодемократичні вимоги до державної влади та ін.);
- захисна (сприяють імплементації міжнародних зобов'язань, забезпечують ефективний захист суб'єктів правовідносин у даній сфері та ін.);
- просвітницька (сприяють зростанню міжнародної уваги до прав людини; відбивають нову етику у взаємовідносинах між суб'єктами міжнародного співтовариства, міжнародними інститутами й людиною та ін.) [9, с.78].

У свою чергу, під міжнародними стандартами поведінки із засудженими розуміються прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації у галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань, у яких сконцентрований світовий досвід та гуманістичні тенденції системи розвитку кримінальних покарань [10, с.23; 11, с.64].

У межах єдиної системи міжнародного права уся сукупність юридичних, соціальних, економічних норм захисту прав людини, яка перебуває в умовах позбавлення волі, складає міжнародно-правовий інститут захисту прав людини, засудженої до позбавлення волі, і є визначальною під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поведінки з в'язнями, прав та обов'язків засуджених, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі та ін.

Окрім власне юридичних норм, до міжнародних стандартів у галузі прав людини на-

лежать певні принципи, які визнаються самостійним джерелом права у сфері прав людини [12, с.105]. Міжнародні стандарти-принципи поведінки із засудженими до позбавлення волі, що містяться у міжнародно-правових документах, мають фундаментальний характер, ґрунтуючись на необхідності забезпечення прав засуджених, які є невід'ємними від загальних прав людини (право на життя та особисту недоторканість, на повагу людської гідності, свободу від будь-якої дискримінації, свободу совісті, думок і віросповідання тощо). Значущість принципів, сформульованих у міжнародно-правових документах з прав людини для формування цілей і завдань національної політики у сфері виконання кримінальних покарань в цілому і поведінки з засудженими до позбавлення волі, зокрема, визначається тим, що вони мають міждержавний (наднаціональний) характер, не залежать від ідеологічних та поточних кримінологічних чинників і, таким чином, є надійним чітким орієнтиром для розвитку законодавства і правозастосовної діяльності у сфері забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі [10, с.24].

Міжнародні стандарти-рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили, але, незважаючи на це, визнаються усіма міжнародними організаціями, урядами і неурядовими організаціями та іншими суб'єктами забезпечення прав і свобод громадян, у тому числі й адміністраціями установ позбавлення волі. Стандарти-рекомендації не ставлять своєю метою нав'язати цим суб'єктам певну систему взірців поведінки із засудженими особами, а лише пропонують напрямки створення загальновизнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поведінки з ними, які б забезпечували належну повагу до людської гідності.

Як прийняті або схвалені відповідними міжнародними організаціями норми, принципи та рекомендації, міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених визначають:

- порядок і умови ізоляції осіб, які за рішенням національного суду або компетентного національного державного органу позбавлені волі;
- порядок і умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими національним судом до позбавлення волі;
- гарантії і процедури захисту їх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально для цієї мети створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції цих осіб та гарантій їх правового та соціального захисту;
- вимоги до інших фахівців, які не відносяться до персоналу цих органів та установ, але залучаються для забезпечення їх діяльності [13, с.4].

До основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини, що спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, слід віднести:

- нормативну функцію (дія міжнародних стандартів як складової частини міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на національному рівні);
- правозастосовну функцію (міжнародні стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод людини та громадянина);
- інформаційну функцію (міжнародні стандарти мають сприяти ефективному міжнародному інформаційному обміну у даній сфері);
- захисну та контрольну функції (міжнародні стандарти мають формувати та забезпечувати механізм захисту та охорони прав і свобод).

Даючи загальну оцінку нормам, що містяться у міжнародно-правових актах у даній галузі, слід зазначити низку важливих моментів. По-перше, у міжнародно-правових документах з прав людини не лише фіксуються ті чи інші параметри правового статусу осіб, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, але й розглядаються питання виправлення і соціального перевиховання,

утримування засуджених, управління установами пенітенціарної системи та ін., тобто розглядається весь комплекс заходів з організації виконання покарання та діяльності виправних установ. По-друге, у цих документах основний акцент робиться саме на регулювання правил виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, оскільки дане покарання спричиняє якісну зміну правового статусу засуджених у бік його звуження й безпосередньо пов'язане з практикою обмеження їх прав і свобод в установах пенітенціарної системи. По-третє, у міжнародно-правових актах основний наголос робиться на проголошення захисту прав засуджених та регламентацію гарантій їх здійснення, що сприяє гуманізації практики поводження із засудженими та процесу виконання покарання, тоді як закріплення правообмежень засуджених до позбавлення волі та безпосередніх обов'язків суб'єктів забезпечення їх прав передбачається на рівні національного законодавства. По-четверте, аналіз міжнародно-правових документів у галузі прав людини дозволяє зробити висновок про те, що вони в багатьох положеннях збігаються один з одним, що, на думку експертів, дає можливість надати їм більшого змісту шляхом перехресного посилення, тобто використовувати докладну статтю в одному документі як тлумачення більш загальної статті в іншому [14, с.43].

Висновки. Отже, міжнародні стандарти поводження із засудженими до позбавлення волі складають прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації, що у своїй сукупності створюють єдиний міжнародно-правовий інститут захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, і є визначальними під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поводження з в'язнями, прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі та ін. Специфічними ознаками міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є: фіксованість, модельність,

універсальність, змістова динамічність, загальнодемократичність вимог та ін. До основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини, що спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, віднесено: нормативну, правозастосовну, інформаційну, захисну та контрольну функції.

Література

1. Права человека: международное право и национальное законодательство / под ред. проф. В. В. Филипова. — Вильнюс : ЕГУ, 2011. — 338 с.
2. Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986 р., № 41/120 / Офіційний веб-сайт ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ga/41/docs/41res.shtml>.
3. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація / П. М. Рабінович // Вісник Нац. акад. правових наук України. — 2016. — № 1 (84). — С. 19-29.
4. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування / Н. Раданович // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: Матер. XIII регіон. наук.-практ. конф. (8-9 лютого 2007 р.). — Львів : Юр. фак. Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. — С. 69-71.
5. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. В. Гончаров ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». — Львів, 2012. — 18 с.
6. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту/ С. А. Голубок // Правоведение. — 2007. — № 1. — С.112-124.
7. Оганесян С. М. Понятие международных стандартов прав человека / С. М. Оганесян // Международное публичное и частное право. — 2008. — № 2. — С. 18-21.

8. Тиунов О. И. Международно-правовые стандарты как фактор глобализации правового пространства / О. И. Тиунов // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век». — М. : Городец-издат., 2004. — 240 с. — С. 156-166.
9. Ульяшина Л. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения / Л. Ульяшина. — Вильнюс: ЕГУ, 2013. — 402 с.
10. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад.- О. В. Романюк, В. О. Човган. — Біла Церква, 2016. — 131 с.
11. Лисодед О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведінки із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII) /- О. В. Лисодед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. — 2015. — Вип. 30. — С. 64-76 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2015_30_8.
12. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / С. В. Бобровник ; за ред.- О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2008. — 688 с.
13. Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Іваньков ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2016. — 16 с.
14. Уткин В. А. Международные стандарты обращения с заключенными и проблемы их реализации: учебное пособие / В. А. Уткин. — Томск : Изд-во НТЛ, 1998. — 88 с.
-